

ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला ५१

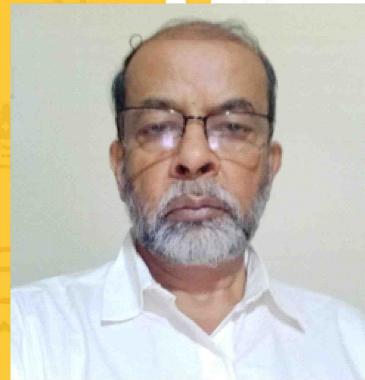
51@51

आम्ही ५१!

गोष्ट क्र. ६
७ फेब्रुवारी २०२९

विनय कुलकर्णी
(१९७३)

बेल कर्वकर पहायचे झाले
तर फक्त पाच टक्के लोक
बुद्धिवान आहेत आणि
उरलेले पाच टक्के मतिमंद गट
वगळता मधला समाज
बुद्धीचा ९०% जो समाज
आहे त्यांनाच मुख्यत्वे समाज
पुढे न्यायचा असतो. त्यामुळे
जोपर्यंत हे पाच टक्के बुद्धिवंत
समाजात जात नाहीत तोपर्यंत
त्यांच्या बुद्धीचा काही उपयोग
नाही.

माझा मुळात व्यक्ती म्हणून,
कुटुंब म्हणून विशेष आहेत
आणि काहीतरी वारसा
आपल्याला सांभाळायचा
आहे अशा गोष्टींवर विश्वास
नाही. आपण एक जैविक
जीव आहेत आणि मनुष्य
म्हणून चार गोष्टी आपल्याला
जास्त जमतात तर त्या
कराव्यात. त्यात फार रम्य नये
आणि त्यात अडकून देखील
पडू नये.

गारगोटी ते ज्ञान प्रबोधिनी –

माझे पाचवीपर्यंतचे शिक्षण कोल्हापूरच्या पलीकडे गारगोटी नावाच्या खेड्यामध्ये झाले. ग्रामीण भागातून मी कदाचित ‘वासरात लंगडी गाय शहाणी’ या न्यायाने आणि घरच्यांनी ठरवल्यामुळे पाचवीनंतर पुण्यात शिक्षयला आलो. त्यावेळी पहिली दोन वर्ष पेरूगेट भावे हायस्कूलमध्ये होतो. तेथील सहावी ड आणि सातवी अ हे समाजव्यवस्थेचे विलक्षण अनुभव होते. गुणवत्ता चाचणी होऊन प्रबोधिनीमध्ये माझी निवड झाल्याचे मला सांगण्यात आले. त्यामुळे मी अपघातानेच प्रबोधिनीमध्ये आलो असे म्हणायला लागेल. खेड्यातील शाळेत असल्याने माझी काही वर्ष अभ्यासक्रमाची वाचलेली होती आणि ११वीमध्ये ११वी आणि १२वी एकत्र केली, त्यावेळी मी ११वीमध्ये होतो. त्यामुळे मी १५व्या वर्षीच १२वी झालो होतो. मी वर्गात वयाने आणि शरीरानेही सगळ्यात लहान होतो. त्यावेळी कदाचित प्रबोधिनी शिक्षण व्यवस्थेबद्दल तितकी समज माझ्यात होती का नाही ते मला माहीत नाही. मी पुण्यात आजोळी रहात असताना माझ्या घरच्यांनी माझ्यावर आणि प्रबोधिनीवर विश्वास ठेवलेला होता आणि एकप्रकारच्या अशालेय अतिउपक्रमांकडे ते फार भीतीयुक्त नजरेने पहायचे नाहीत. प्रबोधिनीमध्ये प्रचंड मोकळेपणा होता. मी खेळात काही जास्त पुढे नव्हतो पण मला ट्रेकिंगची आवड होती. एक मोठा ट्रेक रायगडला गेल्याचे मला आठवतंय. त्यावेळी अनेकजण पायी गेले मात्र येताना पायी चालत फक्त आम्ही आठ जण होतो. त्याचे वर्णन करताना अनेकजण पुण्यात पायी साडे सात जण आले असे करतात इतका मी लहान होतो. पण जोखीम किंवा आव्हान घेण्याची वृत्ती काही प्रमाणात प्रबोधिनीमध्ये निर्माण झाली असावी असे मला आज इतक्या वर्षानंतर मागे वळून पाहताना वाटते.

१९७३ ची तुकडी

माझ्या लक्षात राहिलेल्या अशा शाळेच्या खूप काही आठवणी नाहीत. शिक्षकांबद्दल आदराने सांगावे असेही फार काही माझ्याजवळ नाही. काण सर्व हुशार मुलांमध्ये मी एक सामान्य विद्यार्थी होतो असे मला वाटते. आज इतक्या वर्षानी ‘पालकत्व’ ह्या विषयवार काही काम केल्यानंतर मला वाटते, की प्रबोधिनीतल्या त्यावेळच्या शिक्षणपद्धती इतरांच्या तुलनेत कशाही असल्या तरी फारशा योग्य नव्हत्या. जास्त लक्ष हुशारांवर असे. कमजोर विद्यार्थी का कमजोर आहे या कडे कमी लक्ष होते. त्यामुळे, विशेषत: गणित विषयाची भीती जी त्यावेळी मनात बसली ती अजूनही मला रात्री स्वप्नामध्ये सतावते. शिक्षकांची दहशत, शिक्षेची भीती ह्या सगळ्या गोष्टींचा परिणाम कदाचित माझ्यावर होत असावा. त्यावेळी कदाचित हे मी समजू आणि म्हणू शकलो नसेन मात्र आज साठीच्या पुढे गेल्यावर मी जे माझ्या विद्यार्थ्यांना सांगतो तेच म्हणतो की ‘There are no bad students, there are bad teachers.’ या सर्वच गोष्टींचा परिणाम माझ्या बारावीच्या निकालावर झाला होता, जो अगदीच यथातथा होता. त्या अर्थाने माझ्यावर प्रभाव टाकला असे फार शिक्षक नव्हते. मी तसा अभ्यासाच्या भीतीखालीच होतो. माझ्या बरोबरीचे, माझ्या वर्गातील काही मित्र जे आज मोठ्या पदावर प्रबोधिनीत आहेत; गिरीश, विकु, मोहन गुजराथी शिवाय राजू बसरेकर इ. ह्यांच्या बोलण्यातून आणि आठवणीमधून जाणवते की त्यांना आपांचा सहवास, जवळीक किंवा माया जितकी मिळाली तेवढी काही माझ्या निशब्दात आली नव्हती. एक गोष्ट आठवते आहे ती म्हणजे आपांच्या खोलीत आम्ही दिवस-रात्र पडलेलो असायचो तेंव्हा गोपाळराव मुगाची थिरडी खायला घालत असत. माझे वर्गमित्र म्हणतात की तेव्हाही मी फार वाढंग घालायचो, छोट्या-छोट्या गोष्टींवर माझे फार वाद असायचे. ते मोकळेपण आणि धारिष्य एका अर्थाने प्रबोधिनीने दिले असे म्हणता येईल. माझ्या वकुबानुसार जे काही मला वाटायचे; की हे काही बरोबर नाही. ही गोष्ट अशीच का असावी? साधारण पुरुषप्रधान संस्कृती, एकंदर एकचालकत्वाला असणारे महत्त्व किंवा सगळ्या वातावरणात, पदामध्ये किंवा पद्यांमध्ये असणारे हिंदुत्व, हिंदू धर्माबद्दल highly conscious अशी एक संस्था प्रबोधिनी त्यावेळी होती. नैसर्गिक भावभावनांवर बन्यापैकी दडपण असायचे आणि ब्रह्मचर्याला खूपच महत्त्व असायचे. त्याच्यातून जो काही बरा-वाईट परिणाम झाला त्यातून मी घडलो.

आम्ही घरापेक्षा शाळेत जास्त असायचो आणि शाळेपेक्षा शाळेबाहेर जास्त असायचो. ते सर्व आवडायचे. अगदीच जीवन घडवणारे असे शिक्षक मला प्रबोधिनीमध्ये भेटले नसतील तरी माझ्यामध्ये मराठी साहित्य आणि कवितांची आवड विनय हर्डीकरांमुळे निर्माण झाली हे मला नक्की आठवतंय. ज्या पद्धतीने त्यांनी शालेय अभ्यासक्रमात नसताना साहित्यप्राज्ञ परीक्षेसाठी संध्याकाळच्या वर्गात देखील मर्देकर शिकवले ते आवडले. एक प्रकारे हा विरोधाभास देखील होता, की आमच्या मराठीच्या

दुसऱ्या शिक्षिका होत्या त्या आम्हाला प्रश्नोतरे लिहून घ्यायच्या की भा. रा. तांबे ह्यांच्या प्रणयविषयक कल्पना काय ? आध्यात्मिक कल्पना काय ? ते फक्त वहीत लिहून घ्यायचो. आणि दुसरीकडे विनय हड्डीकर तीन-तीन, चार-चार दिवस एका कवितेत आणि त्या वातावरणात आम्हाला घेऊन जायचे. माझ्या आजपर्यंतच्या साहित्याच्या आवडीमध्ये त्यांच्या शिकवण्याचा प्रभाव भरपूर आहे ! अन्य अशी फारशी उदाहरणे माझ्याकडे नाहीत.

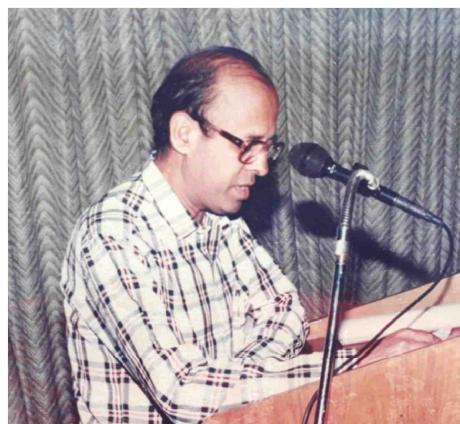
वैद्यकीय शिक्षण आणि इतर उपक्रम -

मी १९७३ साली शाळेतून बाहेर पडलो आणि १९७४ साली माझी प्री-प्रोफेशनलची परीक्षा झाली. त्यावर्षी मला वैद्यकीय शिक्षणासाठी प्रवेश मिळाला पण माझे वय कमी असल्याने एक वर्ष घरी थांबायला लागले. प्रबोधिनीमध्ये केलेल्या उद्योगांचा मला त्या वर्षी खूपच फायदा झाला. कारण त्यावेळी माझे पालक माझ्या मागे लागले होते की रूढाथर्ने महाविद्यालयात जा अजून एक वर्ष. त्यांना मी सांगू शकलो की एक वर्ष आरामाचे लाभले आहे आणि पुढच्या वर्षी माझा वैद्यकीय प्रवेश निश्चित आहे तर मी चाकोरी मधले शिक्षण घेणार नाही. त्या काळात मी खूप गिर्यारोहण केले, गिर्यारोहणाचा बेसिक कोर्स केला, जर्मन शिकलो, मोटर सायकल दुर्स्त करायला शिकलो अशा अनेक गोष्टी केल्या. सगळ्यात उत्तम नाही बनलो तरी अशा पद्धतीचे आयुष्य जगलो कारण वेगवेगळ्या गोष्टी करून पहायची सवय होती. १९७५ साली वैद्यकीय शिक्षण सुरु झाल्यावर तेथील काही नवीन गोष्टी पुन्हा माझ्या विचाराला चालना देणाऱ्या होत्या. प्रबोधिनी मधून बाहेर पडल्यानंतर (स्वतःची आणि बाहेरच्या लोकांची देखील) कल्पना आपण ‘अतिहुशार’ अशी होते आणि कदाचित आपण निवडलेलो असतो म्हणून आपण स्वतःला समजतो देखील. परंतु वैद्यकीय महाविद्यालयात गेल्यानंतर लक्षात आले की सगळे सर्वसमान आहेत आणि प्रबोधिनीमध्ये न गेलेले देखील हुशार विद्यार्थी आहेत. परंतु तिथेही एक caste, gender अशी समाजरचना होतीच. तिथेही मी यथा-तथाच विद्यार्थी होतो मात्र सर्व वेळा पास नक्की झालो. मधल्या एका वर्षात खूप वेगवेगळ्या ठिकाणचे वेगवेगळे मित्र मिळाले होते आणि शहाणपण हे खूप वेगवेगळ्या प्रकारसचे असते आणि त्याला बुद्धिमत्ता मोजण्यात स्थान नसते हे देखील उमजलेले होते. ह्या दोन गोष्टींमुळे आपला चार अंगुळे हवेत वर उडत असणारा रथ जमिनीवर यायला मदत झाली. प्रबोधिनीमध्ये असताना अर्थात मैत्रिणी नव्हत्या त्यामुळे वैद्यकीय शिक्षणादरम्यान ‘स्त्री’ हे देखील एक स्वतंत्र अस्तित्व आहे आणि ते पुरुषांएवढेच महत्त्वाचे आहे हे कळले. पुरुषसत्ताक संस्कृती ओलांझून मुर्लींशी मैत्री होऊ शकणे ह्या काळात झाले. ह्याच काळात नाटक, लेखन, वाचन, गिर्यारोहण आणि माझा वर्गमित्र पराग भिडे सोबत गिर्यारोहण गटाची स्थापना अशा सगळ्या गोष्टी प्रचंड प्रमाणावर सुरु होत्या. आयुष्याच्या ह्या काळातही कुठलेही भव्यदिव्य स्वप्न मात्र माझ्यासमोर नव्हते. मी एक मध्यम किंवा निम्न-मध्यम वर्गीय घरातून आलेला मुलगा होतो. त्यामुळे आपल्याला एक समाधानकारक दर्जाचे जीवन मिळाले तर जगत राहू अशाच माझ्या कल्पना होत्या. एक गोष्ट नक्की होती की जे काही मिळवेन ते वाममागाने मिळवणार नाही. ज्या कुठल्या क्षेत्रातही त्यावेळी आणि आजच्याही काळात जी काही compromises करायला लागतात ती मी करणार नाही हे पक्के ठत्तेले होते.

डॉ. मोहन घारपुरे – मार्गदर्शक गुरु

पदवीनंतर शिक्षणासाठी मला त्वचारोग विशयात (dermatology) प्रवेश मिळाला. त्यावेळी माझे प्राध्यापक डॉ. मोहन घारपुरे मला भेटले. ही व्यक्ती माझ्या आयुष्याला कलाटणी देणारी ठरली. त्यांचे मूल्य, संस्कार, रुणाविषयी असलेला कळवळा असे गुण घेण्यासारखे होते. ते आम्हाला नेहमी सांगायचे, बालगंधर्व ज्या पद्धतीने प्रेक्षकांना उद्देशून मायबाप म्हणायचे ते शिका. कारण प्रेक्षागृहात जर प्रेक्षक नसेल तर जसा कलाकार शून्य, तसे तुमच्या समोर खुर्चीत रुण नसेल तर तुमच्या तज्जतेला काही अर्थ नाही ! त्यांचे वाचन भरपूर होते. त्यांच्या एका अर्थाने प्रभावाखाली मी होतो. मला एकदा ते म्हणालेले की, “If you want to learn laprosy, you won’t understand laprosy in India unless you know poverty in India.”

असे म्हणून त्यांनी रथ आणि दांडेकरांचे अर्थशास्त्राचे "Poverty In India' नावाचे पुस्तक मला वाचायला लावले. त्यांच्याचे निमित्ताने सुझन जॉर्जचे 'हाऊ द अदर हाफ डाईज' नावाचे पुस्तक

डॉ. मोहन घारपुरे

मी वाचले. आणि ही आयुष्याला कलाटणी होती. आयुष्याचा केवळ एका दृष्टीने विचार न करता आपण जेव्हा सबळ असतो तेव्हा कुणाला तरी आपण दुर्बल केलेले असते हे लक्षात घेऊन आपली सबलता इतरांसोबत वाटायला हवी अशी भावना घारपुरे सरांनी माझ्यामध्ये पहिल्यांदा निर्माण केली. मी एम.डी. स्कीन झालो तेव्हा सरांनीच मला सांगितले की प्रॅक्टीस सुरु करण्यापूर्वी परदेशात जाऊन ये. कितीही लहान असलास तरी तो अनुभव तू घ्यायला हवा आणि त्यातून तुला खूप शिकायला मिळेल. त्यावेळी माझ्याकडे काहीही पैसे नव्हते. सरांनी स्वतः पैसे दिले आणि काही कर्ज घेऊन मी व्हिएन्नामध्ये गेलो.

व्हिएन्ना वास्तव्य आणि एच.आय.व्ही ची ओळख

१९८४-८५ सालात तिथे सहा महिन्याच्या वास्तव्याने माझ्या आयुष्याला दुसरी कलाटणी दिली. त्यावेळी तेथील विद्यापीठात येणाऱ्या १८-२० एच.आय.व्ही रुणांशी मी बोललो. तो त्यावेळी अगदीच नवा आजार होता. त्या रुणांशी बोलत असताना जाणवले, की ते ज्या प्रकारचे धोक्याचे घटक आणि वर्तणुकीची लक्षणं सांगत आहेत ते सर्वत्र आहेत. त्यातून जगाच्या चलनवलनाचा अंदाज आला. मी त्वचारोग तज्ज्ञ असल्याने लैंगिक संबंधातून प्रसार पावणाऱ्या (S.T.D.) रोगांच्या रुणाबरोबर माझे बोलणे व्हायचे. माझ्या सवयीने कदाचित मी सहज अशा लोकांशी गण्या मारू शकत असल्याने त्याचे कौटुंबिक, सामाजिक आणि आर्थिक संदर्भ मला जाणवत होते. शक्यतो वैद्यकीय व्यवसायिक हा आजाराच्या लक्षणांच्या, निदानाच्या पलीकडे जात नाहीत पण त्यांच्याशी बोलताना जाणवायचे की ह्याच्यामध्ये इतर अनेक कारणे आहेत. व्हिएन्नामध्ये त्या लोकांशी बोलताना मला जाणवले की ही लोकं ज्या गोष्टी सांगत आहेत त्या सर्व आपल्याकडे भारतात देखील आहेत. लांछन (Stigma) आहे, Multipartner Sex भरपूर प्रमाणात आहे, Premarital sex आहे, समलिंगी संबंध आहेत आणि अमान्य पण आहेत आणि अशी सगळी धोक्याची लक्षणे समाजात असताना देखील आपल्या देशाचा औपचारिक प्रतिसाद असा होता की आपल्याकडे असे रोग होणार नाहीत एजस् येणार नाही आणि ह्यातून आपली संस्कृती आपल्याला तारून नेईल.

मी भारतात परत आलो त्यावेळेला एडस् संदर्भात नवरा-बायको छत्री खाली उभे आहेत आणि ती लग्नाची किंवा संस्कृतीची छत्री त्यांना सुरक्षा दर्इल असे पोस्टर इथे होते. त्यातून मला असे जाणवले की एखादी समस्या येणार असेल तर त्याच्याकडे ‘समस्या आमच्यापर्यंत येणारच नाही’ अशा शहामृगी वृत्तीने आपण वागत राहिलो तर भारतात एच.आय.व्ही रोगाचा विस्फोट होईल. म्हणून त्यासंबंधी मी वृत्तपत्रात लेख लिहिला होता, की ह्या रोगासाठी आपली जमीन नांगरून तयार आहे, पोषक वातावरण आहे आणि जर बीज आले तर आपल्या देशात हा रोग वेगात फोफावेल त्यासाठी आपण समजून घेऊन ह्या समस्येला तोंड दिले पाहिजे. असा माझा एच.आय.व्ही.शी पहिला संबंध आला आणि पुढील २५-३० वर्षे मी जे काम केले त्यात सुरुवातीला एच.आय.व्ही.आणि त्याबद्दल जनजागृती हा मुख्य भाग राहिला. मी एकटा वस्त्यावस्त्यांमध्ये जाऊन बोलायला लागलो, जनजागृती करायला लागलो. कालांतराने माझी जोडीदार संजीवनी आणि एक मित्र, नंतर इतर संस्था मदतीला आल्या. त्यांनी मार्गदर्शन मागितले. अशा संस्थांच्या कार्यकर्त्यासाठी मग काही कार्यशाळा तयार केल्या, ट्रेनिंग केले. त्याकाळात समाजात एच.आय.व्ही./एडस् म्हणजे मृत्यू असा समज असल्याने मानसिक आधार देण्यासाठी आम्ही समुपदेशन करायला सुरुवात केली. माझ्याच क्लिनिकमध्ये

आम्ही मोफत समुपदेशन करत असू. खाजगी वैद्यकीय क्षेत्रातील बहुधा मोफत असे ते पहिलेच समुपदेशन केंद्र होते. ह्यानिमित्ताने ज्या रुणांना इतर डॉक्टर हात देखील लावत नसत ते माझ्याकडे यायला लागले. त्यावेळी औपचारिक शिक्षण नसताना देखील HIV बद्दल काम करत गेलो, शिकत गेलो आणि उपचारही केले. आत्तापर्यंत

९ ते १० हजार एच.आय.व्ही. रुण मी सहज

पाहिले आणि त्यांवर उपचार केला असेल. जनजागृती, प्रशिक्षण, संवाद माध्यम निर्मिती, संशोधन, advocacy, परवडणाऱ्या किमतीत उत्कृष्ट दर्जाचे उपचार इ. मार्गानी हे काम पुढे वाढल.

पालकनीती

१९८७ साली माझी जोडीदार संजीवनी हिने ‘पालकनीती’ नावाचे

जोडीदार संजीवनी कुलकर्णी बरोबर

मासिक सुरु केले त्याचा मी सहसंपादक होतो. आम्हाला मुले झाली होती आणि पालकत्वाबद्दल विचार सुरु झालेला होता. पालकत्व कसे असायला हवे? मुलांना कुठल्या पद्धतीचे पालकत्व मिळायला पाहिजे? मोकळ्या पद्धतीचे वातावरण कसे देता येईल? मुलांच्या स्वतंत्र अस्तित्वाचा आदर करून पालकत्व कसे देता येईल? पालकत्व हे केवळ वैयक्तिक असत नाहीत तर त्याला सामाजिक, आर्थिक, राजकीय पैलू असतात अशा सर्व गोष्टींवर भाष्य करणारे आणि संवाद साथू इच्छिणारे हे मासिक सुरु केले. मराठी भाषेतील विशिष्ट विषयाला वाहीलेली छोटी मासिके बंद पडत असताना हे मासिक आजही ३३ वर्षे झाली नियमित सुरु आहे.

ह्याच दरम्यान गिरीशोहण गटामध्ये गिरीश संत नावाचा मुंबई आयआयटी मधला एक मित्र मिळाला. त्याने केमिकल इंजिनिअरिंग करून एनर्जी सिस्टिम्स मध्ये एम.टेक केले होते. त्यावेळी माझे क्लिनिक साधारण आठ वाजता बंद व्हायचे. मग माझे नाटक, चित्रपट क्षेत्रातील मित्र, त्यांचे अन्य मित्र, आमचे मित्र असे माझ्याकडे कट्टा टाकायला यायचे. सरदार सरोवर बद्दल त्यावेळी आंदोलन सुरु होते त्याच्या चर्चाही आमच्या व्हायच्या. त्यावेळी आयुष्यात काय पद्धतीचे काम करायचे असे मंथन (हा त्यावेळी आम्ही करत असलेल्या चर्चेसाठी फार मोठा शब्द आहे) देखील सुरु होते. गिरीशने त्यावेळी शंतनु दीक्षितच्या बोरोबर संपूर्ण महाराष्ट्राचा एनर्जी संदर्भात मागणीवर आधारित व्यवस्थापन कसे असावे असा एक अहवाल तयार केला होता. त्यावेळी आपण मोठे सामाजिक काम करू, संस्था काढू, कार्यकर्ते म्हणून काम करू असे आमचे काहीही ठरले नव्हते. आजही आम्ही तसे काही करत नाही. त्यावेळी आम्ही आमचे व्यावसायिक आयुष्य जगत असताना जे काही करत होतो त्याबद्दल लोक आम्हाला असे म्हणू लागले तुम्ही एच.आय.व्ही.मध्ये चांगले काम करत आहात आणि त्याची गरज देखील आहे. अनेक लोक आम्हाला मदत करायला तयार होते मात्र संस्थात्मक असे काहीही नव्हते आणि त्यांना कसे मदत करणार असा प्रश्न लोकांना होता.

‘प्रयास’ ची स्थापना

माझे एच.आय.व्ही. मधील काम, संजीवनीचे पालकत्वाचे काम आणि गिरीशचे एनर्जी मधील काम असे सगळे आधीच सुरु झालेले होते आणि आम्ही ह्याच्यावर १९९४ सालापर्यंत खूप विचार करून ‘प्रयास’ संस्था बनवण्याचा निर्णय घेतला. त्यावेळी शंतनु दीक्षित, सुबोध वागळे, श्रीपाद धर्माधिकारी असे सगळे बरोबर होते. आम्ही मिळून ठरवले, की केव्हा ना केव्हा तरी इतरांना मदत करण्यासाठी म्हणून जर कोणाकडून मदत घ्यायची वेळ आली तर आपली संस्था असावी. आणि १९९४ मध्ये प्रयासची स्थापना झाली. वैद्यकीय शिक्षण झाले आणि ‘प्रयास’ संस्था काढायची ठरले असा सरळ तो प्रवास नसून तो हळूहळू उलगडत गेला.

आम्ही आमचे संस्थेचे ध्येय ठरवताना म्हटलं आहे, की “आपण मुळात व्यावसायिक आहोत आणि आपण त्यातून काही गोष्टी आत्मसात केल्या आहेत. अशा व्यावसायिक कौशल्यांचा वापर आपण समाजाच्या आणि विशेषत: दुर्लक्षित समाज घटकांच्या विकासासाठी करूयात. त्यासाठी आपले-आपले काम हे परिस्थितीजन्य, पुराव्यांच्या आधारे आणि पूर्ण माहिती गोळा करून त्यावर अभ्यास करून निष्कर्ष काढून करूयात. हे निष्कर्ष समाजातल्या प्रत्येक घटकाला त्याला भेडसावणाऱ्या प्रश्नांबद्दल योग्य निदान आणि त्याचे घटकांसहित दिले तर अशी व्यक्ती स्वतःचे योग्य निर्णय घेऊ शकेल, ह्या आत्मविश्वासाने आपण समाजात गेलो पाहिजे.” प्रयासचे ऊर्जा गट, आरोग्य गट, संसाधने आणि उपजीविका गट अशा तीन भागांमध्ये मुख्य काम आहे. काळानुसार जशी आव्हाने येत गेली किंवा भविष्यात काय होऊ शकेल ह्याचा अंदाज घेऊन त्याबद्दल अभ्यास, संशोधन आणि पाठपुरावा आम्ही करत गेलो. ह्यात मनुष्यबळ, आर्थिक पाठबळ अशी आव्हाने नेहमीच होती. पण आम्ही सर्व आपल्या आवडीचे काम करत असल्याने आणि वैयक्तिज्ञक अपेक्षा जास्त नसल्याने फार मोठ्या अडचणी कधी समोर उभ्या राहिल्या नाहीत. २०१२ साली गिरीशचे अचानक निधन झाले. आम्हा सर्वांना हा एक मोठा धक्का होता. पण त्यातूनही सावरून आमचे काम आता सुरु आहे.

टीम प्रयास

एच.आय.व्ही हा विषय मला पूर्णपणे नव्यानेच शिकायला लागला. विषयाच्या ज्ञानाच्या पलीकडे एखाद्या गोष्टीचा तुलनात्मक अभ्यास करण्याच्या प्रक्रिया, संशोधनासाठी योग्य प्रश्नावली कशी असावी, योग्य माहिती कशी निर्माण करावी, त्याचे पृथक्करण करून त्याचा योग्य वापर करणे अशा गोष्टी नव्याने शिकायला लागल्या. प्रयास ही संपूर्णतः लोकशाही पद्धतीने चालणारी संस्था आहे. त्याच्यावर अंतर्गत (आणि बाह्य देखील) आरोप होत असतात, की आम्ही निर्णय घ्यायला फार वेळ लावतो आणि आमच्यात चर्चा जरा जास्तच होतात.

प्रयासचा प्रत्येक सदस्य समान आहे आणि इथे असलेल्या लोकांना काम करताना मोकळेपणा आणि आनंद मिळायला पाहिजे असा आमचा प्रयत्न असतो. प्रयासमध्ये असलेल्या आणि जुन्या सदस्यांनी देखील अभिप्रायात इथल्या कामाच्या वातावरणाबद्दल सर्वोत्तम अभिप्राय दिलेले आहेत. सगळे हसत-खेळत मित्रत्वाच्या नात्याने काम करत असतात. आमच्या कामात सदस्यांसोबत आणि समाज तसेच सरकारसोबत देखील अत्यंत पारदर्शकता आहे. कायद्याला कुठलीही बगल न देता आम्ही काम करत असतो. अशी चार-पाच महत्त्वाची सूत्रं/मूलं वापरायाच्या पद्धती शालेय शिक्षणानंतर शिकायला लागल्या. कुठल्याही व्यवस्थापन अभ्यासक्रमातून न शिकता आम्ही मित्र हे अनुभवातून शिकत गेलो. सहजपणे आमच्या संस्थेची एक संस्कृती निर्माण झाली आहे, सुरुवातीची ५-६ वर्षे ह्या संस्थेत आम्ही मोजकीच पाच-सहा माणसे होतो. आज जवळ-जवळ ६५ जण संस्थेत कार्यरत आहेत.

मागे वळून बघताना

मी कधी खूप महत्त्वाकांशी व्यक्ती नव्हतो त्यामुळे मी ज्या परिस्थितीमधून वर आलो त्या पार्श्वभूमीवर मला जे काही मिळाले त्यात समाधान होते आणि आहे. मी वैद्यकीय शिक्षणाच्या अभ्यासावेळी कधी गुणामध्ये कमी-जास्त झाले तर बडील म्हणायचे, तो डॉक्टर बघ, त्याच्याकडे गाडी आहे. तू असाच अभ्यास करत राहिलास तर तुला केव्हा गाडी मिळणार? त्यामुळे एखादी चारचाकी घेणे हे देखील एक मोठे स्वप्न वाटणाऱ्या कुटुंबात मी वाढलो. आपण विमानात बसू शकू असे कधीही लहानपणी वाटले नव्हते. कामाच्या निमित्ताने आता मी जवळपास २७ देशांत विविध परिषदांसाठी प्रवास केला आहे. अनेकदा ज्या ठिकाणी पर्यटन नाही अशा आफ्रिकन देशात देखील मला एच.आय.व्ही प्रश्नाच्या निमित्ताने जाता आले. साऊथ अमेरिका सोडता आत्तार्यात सर्व खुंडांमध्ये मी जाऊन आलो आहे. माझी करियर गोल साध्य झाली नाहीत असे कधी वाटले नाही. मला शिकवायला आवडते त्यामुळे संधी मिळेल तेव्हा माझ्या सर्व विद्यार्थ्यांना मी मनापासून शिकवत आलो आहे. घारपुरे सरांनी सांगितले होते, की "The best way to learn is to teach". शिकवताना आपल्याला जेव्हढे प्रश्न पडतात तेव्हढे आपल्याला शिकताना पडत नाहीत. आज अनेक विद्यार्थी मला सांगतात की सर तुम्ही शिकवलेले आजही लक्षात आहे तेव्हा समाधान वाटते. घारपुरे सरांचेच मला शिकवणे होते की, शिक्षक हा कुठला विषय शिकवत नाही. विषयासाठी पाठ्यपुस्तके असतात. शिक्षक हा अनुभव मांडत असतो. रुणाशी कसे बोलावे, वागावे आणि त्याचा आदर कसा करावा हे शिकवत असतो. ज्या दिवशी डोक्याला खुराक देणाऱ्या चार-पाच केसेस मिळतात त्या दिवशी एकदम समाधान वाटत रहाते की आज मला घरी जाऊन अभ्यास करायला संधी आहे. आम्ही संस्था सुरु केली तेव्हा मी 'व्यक्ती ते संस्था' हा प्रवास केला आहे. व्यक्ती काम करत राहते आणि ती गेली की काम बंद पडते. आता मात्र अशी इच्छा आहे की संस्था तगली पाहिजे. आपण व्यक्तीची संस्था केली आहे कारण संस्था म्हणून कामाची संस्कृती जगायला पाहिजे. त्यासाठी पूर्ण प्रयत्न करत असताना यश-अपयश पहायचे नसते. यश आले तर उत्तम आणि नाही आले तर आपल्याला जे करायचे होते ते आपण केलेले आहे असे समाधान. माझा मुळात आपण व्यक्ती म्हणून काही विशेष आहोत, कुटुंब म्हणून आपण विशेष आहोत आणि काहीतरी वारसा आपल्याला संभाळायचा आहे अशा गोष्टींवर विश्वास नाही. आपण एक जैविक जीव आहोत आणि मनुष्य म्हणून चार गोष्टी आपल्याला जास्त जमतात तर त्या कराव्यात. त्यात फार रम्य नये आणि त्यात अडकून देखील पडू नये. मी आजपर्यंत केलेल्या चांगल्या

गोष्टीत अडकून पडलो नाही. आज ३०-३५ वर्षांच्या कारकिर्दींत मी कुणाचे वाईट केलेले नाही. अनेक हितशत्रू असतात आणि अशा लोकांची मला कधी फारशी दखल घ्यावीशी वाटली नाही. मी नास्तिक आहे. धर्म ह्या संकल्पनेला माझा विरोध दिवसेंदिवस वाढत आहे. आणि आता तर मला असे वाटू लागले आहे, की organized धर्म ही संकल्पना पृथ्वीवरून जात नाही तोपर्यंत शांतता येणे जरा अवघड आहे. कारण धर्म कल्पना आपल्या डोक्यात फार विखारी पद्धतीने ठोसल्या जात आहेत. तशीच जात ही देखील कल्पना. दोन उदाहरणे देतो. नुकत्याच एका चर्चेत आमचे एक मित्र एका चित्रकाराबद्दल म्हणाले, तो मुसलमान आहे पण चित्र चांगली काढतो! दुसरे उदाहरण असेच एक मित्र. महाराष्ट्रात त्यावेळी आधीचे सरकार होते. एका क मन्त्राविषयी, दलित आहे पण हुशार आहे. प्रबोधिनीतील आपल्या मित्रांची अशी मते ऐकली की माझे मन विषण्ण होते.

दुसरे मला वाटते की माणसाने आपली हाव कमी केली पाहिजे. ज्याप्रमाणे अनेक प्रजाती नष्ट झाल्या तसेच माणूस स्वतःला देखील नष्ट करून घेर्ईल. मनुष्यजातीने स्वतःला फार भारी आणि वेगळे आहोत असे न समजता आपणही नष्ट होऊ शकतो हे ध्यानात ठेवायला हवे.

माझी जोडीदार संजीवनीच्या सोबतच्या प्रवासामुळे माझ्या स्त्री-पुरुष समानतेच्या संकल्पना घडत गेल्या. गिरीश संतने आणि त्या वेळच्या मित्रांनी माझ्यासारख्या एका साध्या मुलामध्ये आपणही आपल्या देशात राहून समाजासाठी चांगले काम करू शकतो ही भावना मनामध्ये रुजवली. डॉ. अनंत फडके आणि माझा संपर्क साधारण ४० वर्षांचा आहे. एक एम.बी.बी.एस्. झालेली व्यक्ती व्यवसाय न करता जनआरोग्य चळवळीसाठी वाहून घेते आणि अत्यंत साध्या पद्धतीने राहते. अशा जनचळवळीना फारसं यश मिळत नाही आणि त्यासाठी अनेक दशकं काम करायला लागते, हे माहीत असूनही करत राहते. ह्यातून मला प्रेरणा मिळते. श्रीपाद धर्माधिकारी देखील माझा असाच एक मित्र जो आयआयटी मधून बाहेर पडला आणि नर्मदा बचाव आंदोलनात सहभागी झाला. त्यामुळे ज्याच्याकडून आपण शिकतो तो आपला गुरु असतो. माझ्या १०,००० एच.आय.व्ही. पेशंट कडून मी खूप काही शिकलो आणि ते अनुभव मला कोविड काळात समाजाने कसे सामोरे जावे हे मांडताना उपयोगी पडले. जनसहभागाला पर्याय नसतो, अशा गोर्धीमध्ये लोकांचा सहभाग असेल तरच यश मिळते. एच.आय.व्ही.च्या बाबतीत देखील सर्वात जास्त जोखीम सलेल्या गटांनी पुढाकार घेतल्याने परिस्थिती आटोक्यात आली. भारतात एच.आय.व्ही. लवकर आटोक्यात आला ह्याचे श्रेय सगळ्यात जास्त कुणाला जात असेल तर ते शरीर विक्रय व्यवसाय करणाऱ्या स्त्री/पुरुषांचे सशक्तीकरण, समर्लिंगी लैंगिक संबंध ठेवणाऱ्या पुरुषांमध्ये जनजागृती, अमलीपदार्थ वापरणाऱ्या व्यक्तींमध्ये धोक्याचे ईशारे योग्यप्रकारे पोचवणे आणि ह्या सगळ्या गटांना स्वतःला सुरक्षित ठेवायची जबाबदारी स्वतः घ्यायला शिकवणे ह्याला दिले पाहिजे. कुठल्याही आरोग्याचा प्रश्न किंवा सामाजिक प्रश्न सोडवायचा असेल तर त्यासाठी तव्हापासून नेतृत्व वरपर्यंत यायला लागते. वास्तव समजून न घेता केवळ वरून योजना राबवून अशा समस्या कधी सुटत नाहीत. बदल व्हायचा असेल तर तो खालूनच व्हायला लागतो. योजनांचा विस्तार प्रचंड मोठा असतो त्यामुळे त्यांचा वाटा पूर्ण नाकारात येत नाही. मात्र त्याचा व्यापक परिणाम पाहायचा असेल तर लोकांनीच त्यांचे प्रश्न हातात घेऊन सोडवायला लागतात. सध्याच्या काळात वाईट गोष्ट ही झाली आहे की आपण जबाबदाऱ्या केवळ पुढे ढकलत राहतो आणि सक्रिय रहायचे विसरून जातोय. केवळ एका शक्तीच्या हाती सर्व सोपवून जगण्याची वृत्ती मला सर्वात धोकादायक वाटते. लोकशाही असेल तर मोकळेपणाने प्रश्न विचारता आले पाहिजेत, प्रश्न विचारण्याचे स्वातंत्र्य असले पाहिजे आणि प्रश्न झेलण्याचे देखील स्वातंत्र्य असले पाहिजे. सध्या आपल्याकडे 'कुणीतरी कुणाचे तरी शत्रू आहे' ही जी मांडणी होत आहे ती माझ्या मते चुकीची आणि अत्यंत गंभीरपणे धोकादायक मांडणी आहे. आपण विरोधक असू शकतो मात्र आपण शत्रू नाही. दुसऱ्या विचाराच्या व्यक्तीला शत्रू समजून त्याच्या राष्ट्रप्रेमावर प्रश्नचिन्ह उभे करणे चुकीचे आहे. माझ्यामधील माझ्यापुरता जो छोटासा बंडखोर आहे तो म्हणतो, तुम्ही म्हणाल ते मी काहीच करणार नाही, जरी मला ते मान्य असेल तरी. मला करायचे असेल तर मी करेन. तुम्ही मला सांगितले आणि मी ते केले नाही तर मी तुमच्यापेक्षा कमी देशभक्त आहे असे तुम्ही मला सांगायचे नाही. कारण माझी देशभक्ती मला माहीत आहे! माझे मित्र म्हणतात की ही बंडखोरी माझ्यात लहानपणी शाळेत असताना देखील होती. मला ती आठवत नाही. त्याचे दाखले घ्यायचे असतील तर मित्रांनाच विचारायला लागेल.

आम्ही 'पालकनीती' सुरू केले तेव्हा आम्हाला छोटी मुलं होती. आम्हाला असे वाटले की मुलांची जी प्रतिभा असते, किंवा स्वतःचे जे त्यांचे विचार असतात ते मारून टाकणारी शिक्षण पद्धती आजूबाजूला आहे आणि तिला प्रश्न करायला हवेत. मुलांना

स्वातंत्र्य देणारी, कल्पकतेला वाव देणारी आणि त्यांचे सार्वभौमत्व मान्य करणारी शिक्षण व्यवस्था असायला हवी. त्यासाठी किमान सुरुवातीची काही वर्ष मुलांना मातृभाषेतून शिक्षण मिळायला हवे. आपल्या एकुणात वाढीवर आणि पालकत्वावर आसपासच्या गोष्टींचा मोठा परिणाम होत असतो. एखादे मूळ एखाद्या वस्तीत विखारी वातावरणात वाढत असेल तर त्याची मुलभूत मानवी मूळ्ये – समता, बंधुता, स्वातंत्र्य ह्या संकल्पनापासून दुरावते. प्रत्येकापर्यंत अशी मूळ्ये पोचून, त्याची एक व्यक्ती म्हणून स्वतंत्र वाढ होण्यासाठी त्याने काय करायला हवे? पालकांनी काय करायला हवे? शिक्षणव्यवस्थेने काय करायला हवे? अर्थकारण, समाजकारण, राजकारण ह्याचा कसा विचार करायला हवा? हिंसा आजकाल अगदी लहान वयात मुलांमध्ये ठासून भरली जात असताना त्यांना शांततेचे महत्त्व सांगणे. त्यांना स्वतःचे अधिकार सांभाळताना इतरांचे अधिकार न डावलणे. अशा स्वरूपाचे संस्कार मुलांवर आणि पालकांवर व्हावे म्हणून १९८७ सालापासून आजपर्यंत काम करत आहोत. २५ वर्ष झाल्यावर आम्ही विचार केला, की आमचे पालकत्वाचे विचार आणि आजच्या पिढीतील पालकांचे विचार वेगळे असणार, त्यांचे प्रश्न वेगळे असणार आणि त्यामुळे त्यांची पुढे यावे आणि ते सोडवावेत. त्याप्रमाणे आता आम्ही काम करणे कमी केले आणि काही तरुणांचा गट पुढे काम करत आहे.

समाजाच्या उन्नतीसाठी काही विचार

मला मुळातच बुद्धिवंतांना जास्त कळते म्हणून त्यांना वेगळे काढून काहीतरी करावे ह्या गोष्टीचा जास्त त्रास होतो. काही लोक बुद्धिवंत आहेत आणि काही नाहीत. बेल कर्वंवर पहायचे झाले तर फक्त पाच टक्के लोक बुद्धिवान आहेत आणि पाच टक्के मतिमंद गट वगळता मधला समाज बुद्धीचा ९०% जो समाज आहे त्यांनाच मुख्यत्वे समाज पुढे न्यायचा असतो. त्यामुळे जोपर्यंत हे पाच टक्के बुद्धिवंत समाजात जात नाहीत, समाजात मिसळत नाहीत, समाजाचा भाग होत नाहीत; तोपर्यंत त्यांच्या बुद्धीचा काही उपयोग नाही. बुद्धिवंतांनी कायमच त्यांच्या पेक्षा थोड्या कमी बुद्धीच्याच मुलांसोबत शिकले पाहिजे त्याशिवाय त्यांना समाजाची कल्पना येत नाही. उदा. जर तुम्हाला एच.आय.व्ही. संदर्भात काम करायचे असेल तर तुम्ही सेक्स वर्कर्समध्ये जाऊन त्यांचे आयुष्य पहात नाही, त्यांच्याशी बोलून त्यांच्या समस्या समजावून घेत नाही त्यांचा world view समजून घेत नाही. तोपर्यंत तुम्ही कितीही बुद्धिमान असलात तरी दिल्लीमध्ये बसून त्यांच्यासाठी विकास कार्यक्रम आखू शकत नाही. ‘मी आयएस् आहे, तू सेक्स वर्कर आहेस, तुला काय कळत?’ अशी भावना ठेवून चालत नाही. एका विशिष्ट विचारसरणीच्या लोकांनी सर्व प्रकारच्या यंत्रणा, मग त्यात शिक्षणसंस्था असेल, न्यायपालिका असेल, पोलिस असेल, लष्कर असेल हे एका पाठोपाठ एक काबिज करणे हे मला धोकादायक वाटते. सुदैवाने मी आत्ता अशा वयाचा आहे की ह्याचे धोके कदाचित होतील त्यावेळी मी जीवंत नसेल. फ्रेंच क्रांती का झाली? समाजात सर्व प्रकारच्या विचारसरणी असायला हव्यात. एक प्रकारच्या विचारांनी जग हाकायला लागले की कंटाळा येईल. मी तरुणांसाठी काम करत असताना लैंगिकते विषयी कार्यशाळा घेतो तेव्हा मुले प्रश्न विचारतात की ‘सौंदर्य म्हणजे काय?’ तेव्हा मी नेहमी उत्तर देतो, विविधता म्हणजे सौंदर्य! सभागृहात ५० मुले असताना सगळे वैयक्तिक वेगवेगळे आहेत म्हणून प्रत्येकाच्या सौंदर्याला अर्थ आहे. सगळेच शाहरुख खान आणि ऐश्वर्या राय झाले तर मजा कसली? विविधता आहे म्हणून सौंदर्य आहे आणि विविधता असायलाच पाहिजे! आपण प्रबोधिनीत ‘रूप पालटू देशाचे’ म्हणणे अत्यंत योग्य आहे. पण केवळ ‘आपण रूप पालटू देशाचे’ म्हणून कुणी देशाचे रूप पालटेल. सामान्यांच्या जीवनातील समस्या तशाच ठेवून आपण देशाचे रूप पालटू नाही शकणार तर केवळ मेक-अप करू! त्यामुळे बुद्धिवंतांनी स्वतःला ‘वेगळे बुद्धिवंत’ म्हणणेच सोडून द्यायला हवे. प्रत्येक माणसामध्ये एक शहाणपण असते आणि परिस्थितीनुसार ते घडते देखील. (मी फार बंडखोर आहे असा माझ्यावर रोप आहे त्यामुळे असे विचार असू शकतील! हे सर्वांनाच माहीत आहे. तरीही माझे नाव का सुचवले मुलाखतीसाठी हाच मला प्रश्न आहे.)

आता आमच्या संस्थेत नवीन नेतृत्व तयार झाले की मी त्याच्या हातात सर्व सोपवून निवृत्त होण्याच्या विचारात आहे. आपल्याला जेव्हढे जमले त्यातून जितके ‘रूप पालटले’ तितके पुरे, आत्ता निवृत्त होण्याचे वय आले आहे.

दुसरा विचार त्यामुळे असा आहे, की एखादा माणूस आयुष्यामध्ये जेव्हा अनुभवसंपन्न आहे आणि धडधाकट आहे, त्यावेळी त्याला आयुष्याचा निर्णय घेता आला पाहिजे. ज्याप्रमाणे जगात एक सूर आहे की परावलंबी झालेल्या माणसांना

इच्छामरण घेता यायला हवे तसे मला वाटते पूर्ण समाधानी आणि धडधाकट माणसांसाठी देखील काहीतरी सोय हवी. अशा एखाद्या योग्य वेळी मी निरोप घ्यायला देखील तयार आहे. आधी सांगितले तसे की माझा प्रवास हा काही खूप मोठ्या स्वप्नांचा, आकांक्षांचा नव्हता, माझ्या मनात शाळेत जसे भरवतात तसे मोठ्या स्वप्नासाठी आयुष्य वेचावे असे काही भरलेले नव्हते, भारलेले नव्हते. जेव्हढे मला करता आले तितके मी केले आणि जोपर्यंत शक्य आहे तोपर्यंत करत राहीन. आपण जगावर फारसं अवलंबून राहू नये. आपण प्राणी आहोत त्यामुळे एखादे गलीतगात्र जनावर होऊन जगण्यापेक्षा स्वावलंबी आहे तोपर्यंत जगून ‘अच्छा!’ म्हणावं अशी माझी इच्छा आहे.

केल्याने देशाटन

मी २७ देशांत प्रवास केला पण कुठल्या देशांत खूप मोठा फरक आहे असे मला जाणवले नाही. काही छोटे-छोटे फरक असतात ते सर्वांना माहीत आहेत. जसे की काही देश स्वच्छतेच्या बाबतीत पुढे असतात. माझ्या एका परदेशी मित्राने हसून विचारले होते, की ‘वाहतुकीचे नियम पाळा, अपघात टाळा!’ अशा पद्धतीची सूचना कशी काय असू शकते? नियम आहे तर तो पाळायलाच हवा. त्यासाठी सांगायला लागता कामा नये. त्याअर्थने आपल्याकडे बेशिस्त आहे, मोठ्या प्रमाणावर गरिबी आणि निरक्षरता आहे. आपला इतका मोठा समाज असा लगेच शिस्तीचा होणार नाही. मात्र कायद्याबद्दल आदर असणे आणि कायदा पाळणे शक्य आहे. इतर देशांच्या तुलनेत आपल्या देशात गर्दीं जास्त आहे मात्र मी त्याचा आनंदच घेतला आहे. आपल्या समाजाला चांगल्या सवयी लागायला हव्यात आणि ‘नियम हे तोडण्यासाठीच असताता’ ही वृत्ती बदलायला हवी. आपल्याकडे एक गोष्ट चांगली आहे ती म्हणजे आपल्याकडे काही बरी वाईट तरी संस्कृती आहे. अमेरिकेसारख्या देशाला कितीही वरून बहरलेली दिसली तरी ती वस्ती आहे, त्यांना संस्कृती नाही. अमेरिकेचा इतिहास जरी बघितला तरी नियांना मतदानाचा हक्क मिळणे, कृष्णवर्णीयांना हक्क मिळणे हे आपल्याबरोबरच झाले आहे. युरोप त्या मानाने जास्त सुसंस्कृत वाटतो. त्यांच्याकडे अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, कलाकारांचा सन्मान, आदर दिसून येतो. आपल्याकडील या वृत्ती झापाट्याने कमी होत आहेत, आणि योजनाबद्द रीतीने कमी केल्या जात आहेत. त्यातून ‘गर्व’ वाढेल पण निकस समाजच निर्माण होईल. भारताला आधी गरिबीतून बाहेर यायला लागेल. आरोग्य, शिक्षण, निवारा ह्या गोष्टी सगळ्यांना हमीने मिळायला लागल्या की पुढचा विचार करू. मी फिरलेल्या सगळ्या देशांत सगळ्यात जास्त मेहमाननवाजी किंवा आदरातिथ्य जगात कुठे मला मिळाले तर ते पाकिस्तानमध्ये! २००१-०२ मध्ये मी पाकिस्तानात गेलो असताना माझे पाकिस्तान बदलचे मत पूर्ण बदलले. फक्त वरती बसलेले लोक शत्रुत्वाच्या गोष्टी करतात आणि सामान्य जनतेला शांतता, मैत्री आणि प्रेम हवे आणि द्यायचे देखील आहे. हा अनुभव मी ज्यांना-ज्यांना सांगितला आणि जे प्रत्यक्ष तिथे जाऊन आले आहेत त्यांना हाच अनुभव आहे. त्यामुळे हे शत्रुत्व संपवायचे असेल तर लोकांनीच पुढाकार घ्यायला लागेल.

मी लहानपणी खूप ट्रेकिंग केले. २२,५०० फुटांपर्यंत मी गिर्यारोहण करून आलेलो आहे. सध्या मी पुन्हा फिरणे सुरु केले आहे. मला संगीताची आवड आहे. मला संगीत ‘कळत’ नाही, राग ओळखता येत नाहीत, सूर कळत नाहीत, वाजवता येत नाही पण संगीत फार आवडते. मला लेखनाची आवड आहे. ललित लिहितो, मधून-मधून कविता लिहितो. चित्र काढतो. नाटक-सिनेमा बघायला आवडते. खेळाचे-फुटबॉलचे सामने पाहतो. माझा रिकामा वेळ भरून काढायला मला पुरेसे छंद आहेत. मला असे वाटते की आजच्या तरुण पिढीने द्वेष, हिंसा आणि वैर ह्यातून बाहेर पडायला हवे. देशाचे जे काही भविष्य असेल ते तरुणांच्या हातात असते. त्यांनी एकमेकांच्या हातात हात घालून काम केले तरच पुढे जाता येईल. सुवर्णमहोत्सवा निमित्त आम्ही वर्गमित्र पुन्हा भेटायला लागलो. मधल्या काही काळात ते बंद होते. आमच्या वर्गाचा वाट्स-ॲप ग्रुप आहे पण त्यावर मी रमत नाही कारण तिथे ज्या पद्धतीच्या चर्चा चालतात त्यात फार वेळ जातो असे माझे मत आहे. ते साहजिक आहे आणि असे अनेक गट असतात, मला फक्त प्रबोधिनीच्याच गटाबद्दल असे म्हणायचे आहे असे नाही. जे आज प्रबोधिनीमध्ये आहेत, दल घेत आहेत त्यांनी स्वतः प्रश्न शोधावेत, त्याला उत्तरे शोधून त्याची मांडणी करावी. ज्याप्रमाणे मी म्हणालो की पालकत्वाच्या जुन्या संकल्पना आज लादण्यात अर्थ नसतो, त्याप्रमाणे तरुण पिढीच्या हातात प्रबोधिनी देऊन त्यांनी पुढचा मार्ग ठरवावा!

Rapid Fire

१. आवडता चित्रपट - अनेक आहेत. गुरुदत्तचे सिनेमे मला आवडतात.
२. आवडते पुस्तक - 'हाऊ द अदर हाफ डाईज'
३. पहिली प्रतिक्रिया :
  - ◆ डॉक्टर - सेवा
  - ◆ ऊर्जा - सांभाळायला पाहिजे!
  - ◆ आरोग्य - सर्वांचा हक्क!
  - ◆ मोहन घारपुरे सर - मित्र, तत्वज्ञ, मार्गदर्शक सगळे
  - ◆ पुणे - स्वतःला लय शहाणं समजणारं शहर
  - ◆ आप्पा पेंडसे - आदर
  - ◆ ज्ञान प्रबोधिनी - माझी शाळा
४. जर पुन्हा नव्याने आयुष्य जगायची संधी मिळाली तर काय व्हायला आवडेल/कोणत्या क्षेत्रात काम करायला आवडेल? (आत्माच्या क्षेत्रा व्यतिरिक्त)
  - असे नाही सांगता येणार. पण ज्या क्षेत्रात मी असेन त्यात अशीच काहीतरी धडपड करेन आणि चांगली करेन. अमुक व्हायला आवडेल अशा खूप काही स्वतःकदून अपेक्षा नाहीत माझ्या खरंतर!

विनय कुलकर्णी

9822300532

vinay@prayaspune.org

मुलाखत व शब्दांकन – श्रेयश फापाळे, अर्थव्यापारी, संपादन – मानसी बोडस, पल्लवी गोखले – नगरकर

आरेखन व मांडणी – निशिगंधा खलदकर

Write to us : jpp51_51@jnanaprabodhini.org